

RELIGIE EN STEDENBOUW IN NAOORLOGS EUROPA, 1945-1975

WORKSHOP

TERRITORIES OF FAITH

Eva Weyns

Op 3 en 4 juli 2017 organiseerden KADOC en de onderzoeksgroep 'Architectural Cultures of the Recent Past' van de KU Leuven een internationale workshop over religie, stedenbouwkundige planning en demografische groei in het naoorlogse Europa. Deze workshop maakte deel uit van het onderzoeksproject 'Catholic Territories in a Suburban Landscape: Religion and Urbanization in Belgium, 1945-1975'. In dat project wordt er onderzocht hoe de rooms-katholieke kerk in België haar positie in de publieke ruimte trachtte te bewaren tijdens de snelle verstedelijking in de periode 1945-1975. In overeenstemming met die onderzoeksvraag benaderende de workshop de problematiek van naoorlogse kerkenbouw en stedenbouw in een Europees en vergelijkend perspectief. Op de workshop werden negen papers voorgesteld die deze thematiek onderzochten aan de hand van een of meer gevalstudies. De workshop concentreerde zich in de eerste plaats op de initiatieven van de rooms-katholieke kerk, maar ook andere christelijke denominaties kwamen aan bod. Met die workshop wilden de onderzoekers een beter inzicht krijgen in de manier waarop georganiseerde religies hun aanwezigheid in de publieke ruimte uitstippelden en benutten.

Vaak staat een parochiekerk op een centrale plaats in een dorp of wijk. Het kerkgebouw is dan niet alleen een ruimtelijk ankerpunt waarrond de huizen werden ingepland, maar ook een centrum voor sociale interactie. Vanaf de negentiende eeuw echter zetten de processen van industrialisatie, verstedelijking en secularisatie de centrale positie van de kerk steeds meer onder druk. Zeker na de Tweede Wereldoorlog betekende de snelle groei van voorstedelijke en stedelijke gebieden over heel Europa een belangrijke uitdaging voor de organisatie van de pastorale zorg. Verschillende religies ontwikkelden daarom strategieën om een religieuze aanwezigheid in die nieuwe wijken te kunnen verzekeren. Veel katholieke bisdommen richtten daarom bijvoorbeeld raadgevende instanties op

om de planning en financiering van kerken en andere religieuze infrastructuur te sturen. Dat resulteerde in een belangrijke productie aan nieuwe kerken, parochiezalen, scholen en zo verder in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog. In deze workshop lag de focus niet zo zeer op die gebouwen zelf, maar werd in eerste instantie hun relatie met demografische groei en ruimtelijke organisatie onderzocht.

Een vraag die de sprekers bezighield was hoe dat er binnen de kerkelijke netwerken expertise werd ontwikkeld om de uitbreidingsgebieden van steden te voorzien van pastorale zorg. Oplossingen voor die pastorale uitdaging werden in verschillende disciplines gezocht: sociologie, stedenbouwkundige planning, theologie, antropologie en zo verder. Sommige deelnemers hadden het over hoe die verworven kennis in de praktijk werd gebruikt. Ze legden het verband tussen enerzijds de theoretische inzichten uit sociologisch onderzoek, pastorale strategieën en theologische concepten en anderzijds de effectieve realisatie van kerken, parochiezalen en scholen. Anderen benadrukten dan weer hoe die vernieuwende ideeën werden onthaald. Het was immers voor religieuze leiders

Luchtfoto van de
Santa Barbara-
kerk in Metanopoli,
Sesto San Giovanni,
Milaan, Italië, circa
1950.
[© Fototeca dell'
Istituto per la Storia
dell'Arte Lombarda,
in Cesano Maderno,
Pezzani fonds]

Lay-out van de noordwestelijke wijk in Wythenshawe, Manchester, Verenigd Koninkrijk, waarbij de kerkgebouwen zijn aangegeven in het oranje. (Rowland Nicholas, *City of Manchester Plan: Prepared for the City Council*, Norwich en Londen: Jarrold and Sons, 1945, afbeelding 52)

niet altijd eenvoudig om ‘wereldlijke’ ideeën te gaan toepassen bij de organisatie van hun godsdienstige werk. Ook werd de vraag gesteld naar hoe parochiepastoors en geloofsgemeenschappen reageerden op de verandering van hun religieuze en sociale routines. Tijdens de eerste workshopsessie ging de aandacht naar experimenten uit de praktijk. Er werd nagegaan hoe in concrete gevallen de realisatie van een nieuwe kerk tot stand kwam, welke actoren daarbij betrokken waren en hoe de religieuze instanties daarover in overleg traden met stedenbouwkundige planners. In haar lezing zette Angela Connolly de complexiteit van de multireligieuze context in Manchester uiteen. Daar bleek dat de gemeentelijke administratie bij het opstellen van een stedenbouwkundig plan voor de uitbreiding van de stad een systematische aanpak had voor het inplannen van kerken. Het is opvallend dat er een hoge mate van samenwerking was tussen de gemeentelijke en de kerkelijke instanties om de locatie voor verschillende kerken in die uitbreidingsplannen vast te leggen. Niettegenstaande de samenwerking tussen de verschillende denominaties, genoot de Kerk van Engeland wel een bevoorrechte positie in de onderhandelingen. Dat was niet enkel het geval in lokale plannen, maar eveneens op nationale schaal nam de Kerk van Engeland het voortouw in de onderhandelingen. Ook in het geval van Frankrijk was er een positieve verstandhouding tussen de kerkelijke en gemeentelijke overheden. Uit de lezing van Judi Loach en Mélanie Meynier-Philip over

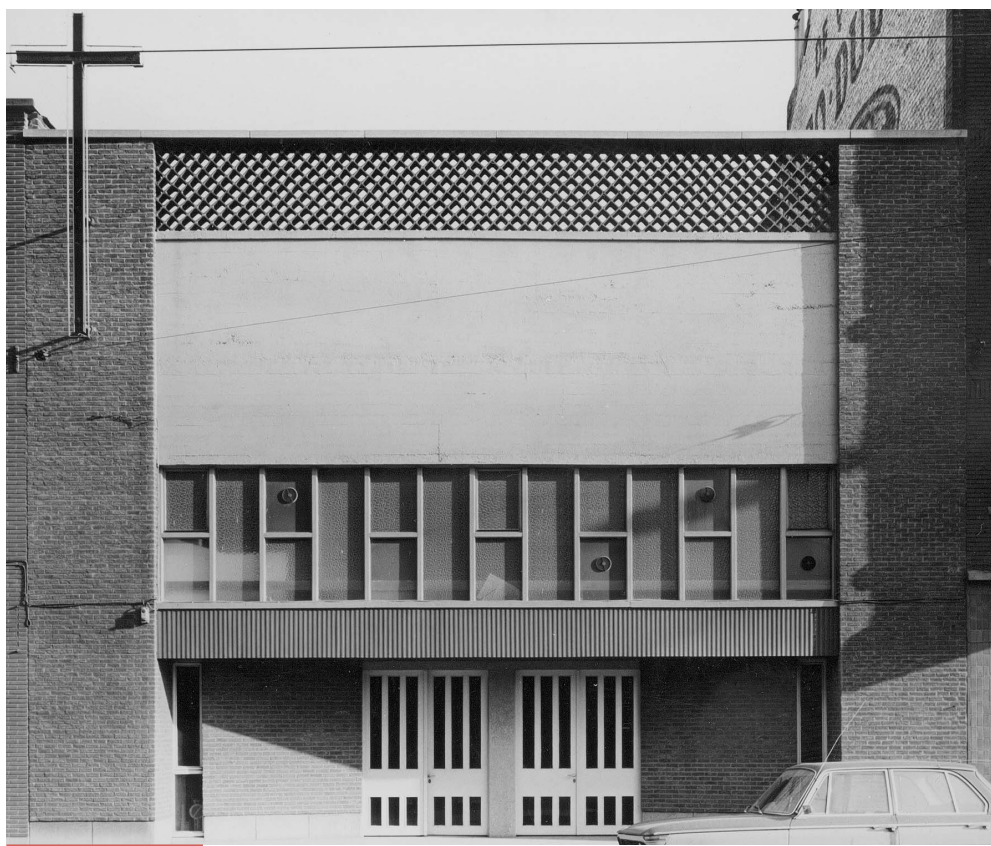

Lyon bleek dat de gemeente de bouw van kerken, met bijhorende gemeenschapsfaciliteiten, zoals een cinema, ten eerste op prijs stelde. Dat stelde de gemeente immers zelf vrij van die taak. Nog anders lagen de verhoudingen in Finland, waar de Evangelisch-Lutherse Kerk van Finland tot op heden een nationale kerk is. Sofia Singler deed de realisatie van de kerk en het parochiecentrum in Seinäjoki uit de doeken. De analyse van dat project van Alvar Aalto, één van de meest bekende moderne Finse architecten, toonde hoe in die context de nationale kerk nauw betrokken was bij de ruimtelijke organisatie en op die manier een belangrijke sociale rol op zich nam.

De kerk en het parochiecentrum in Seinäjoki, Finland, met zicht op de oostelijke gevel van de kerk en de klokkentoren, ontworpen door Atelier Alvar Aalto, 1958–1966. [© Jyväskylä, Alvar Aalto Museum, fotografisch archief, fotograaf onbekend]

De tweede sessie behandelde de ontwikkeling en toepassing van parochieplanning op de schaal van volledige stedelijke agglomeraties. Opmerkelijk was de gelijkenis tussen de drie besproken cases: Brussel, Madrid en Lissabon. In die drie grootsteden werd door de ecclesiastische overheden vanaf de jaren 1950 op grote schaal nagedacht over waar het noodzakelijk was om nieuwe parochies op te richten, hoe die parochies het best werden afgebakend en wat de meest geschikte locaties waren voor nieuwe kerken. In de drie gevallen werd dat in kaart gebracht op basis van gelijkaardige inzichten uit de sociologie, zoals bijvoorbeeld ideeën over de vorming van gemeenschappen in een stedelijke context. Kenmerkend voor dat onderzoek was het houden van enquêtes om statis-

Voorgevel van de Sint-Lukaskerk aan de Bergensesteenweg in Anderlecht, ontworpen door architect De Keyser in 1962, foto uit 1972. [© KIK-IRPA, Brussel, cliché M084097]

tische informatie over de gelovigen te verzamelen, maar de parochieplanning berustte ook op een goede ruimtelijke kennis van de (toekomstige) stad. In het geval van de Brusselse regio, dat aan bod kwam in de lezing van Eva Weyns, werd dat plan opgesteld door het 'Centre de Recherches Socio-Religieuses' onder leiding van François Houtart. Dat soort van planning werd meestal gecombineerd met een instantie die zich specialiseerde in de praktische uitwerking van de plannen en de inzameling van fondsen. In het aartsbisdom in België werd daartoe het diocesaan werk Domus Dei opgericht. Er werden uiteindelijk echter heel wat minder acties ondernomen dan gepland. Vanuit een ruimer wetenschappelijk-theoretisch standpunt is de invloed van Houtart niettemin belangrijk gebleken. Gelijkaardige diocesane instanties voor sociologisch onderzoek werden ontwikkeld in de Spaanse hoofdstad, gepresenteerd door Jesús García Herrero, en in het Portugese patriarchaat onder Manuel Gonçalves Cerejeira, gepresenteerd door João Alves da Cunha en João Luís Marques. Het is opvallend dat bepaalde ideeën, zoals de ideale grootte van een parochie, steeds terugkwamen. Tijdens de discussies werd echter het belang beklemtoond om vandaag op een kritische wijze de oorsprong van dat soort van kennis te evalueren.

In een laatste sessie lag de nadruk op hoe religieuze en politieke leiders invloed konden uitoefenen op lokale ontwikkelingen. Het

verband tussen de politieke agenda van het Franco-regime en het bouwprogramma van de katholieke kerk onder bisschop Gregorio Modrego in Barcelona kwam aan bod in de lezing van Alba Arboix Alió. Een Italiaanse delegatie van de Polytechnische Universiteit van Milaan onder leiding van Ferdinando Zanzottera belichtte de aanpak in het Milanese bisdom, dat in veel Europese landen later als rolmodel fungeerde. In die industriële regio werd de aanpak in de eerste plaats bepaald door de unieke combinatie van de inspirerende kardinaal Giovanni Battista Montini en de pragmatische zakenman Enrico Mattei. De lezing van Ellen Rowley over de cases Galway en Dublin in Ierland legde dan weer de positie van de Ierse bisschoppen in de jaren 1960 bloot. Net als in andere lezingen, werd hier gewezen op het pragmatisme dat religieuze leiders vaak aan de dag legden als het ging over de inplanting van een nieuwe kerk.

Ondanks dat er vanuit Rome schijnbaar weinig belangstelling was voor de kwesties van de planning van nieuwe parochies en de bouw van nieuwe kerken in deze periode, werd er in verschillende Europese bisdommen daarover heel wat expertise ontwikkeld en werden er heel wat initiatieven genomen. Deze workshop maakte bovendien duidelijk dat die bisdommen in het midden van de twintigste eeuw geen geïsoleerde instanties waren. Expertise werd uitgewisseld door een circulatie van architecten, van boeken en publicaties, en van priesters, die vaak opgeleid waren in de sociologie. De bisschoppen speelden als aandrijvers een cruciale rol in die uitwisseling. Verschillende sprekers wezen erop dat er nog meer aandacht mag zijn voor het kritisch analyseren van de manier waarop dat soort van kennis internationaal verspreid raakte. Significant is dat het duidelijk werd in de verschillende lezingen dat theoretische en geïdealiseerde ideeën over het kerkgebouw en de parochie heel wat transformaties ondergingen als ze in de praktijk werden toegepast. Op gelijkaardige wijze ondergingen plannen die op nationale of regionale schaal werden uitgestippeld meestal veranderingen wanneer ze lokaal werden uitgevoerd. De uitzonderlijkheid van iedere specifieke context - de soort en de densiteit van de bebouwing, de mate waarin er aan formele stedenbouwkundige planning werd gedaan, de sociale en politieke achtergrond en zo verder - droeg bij tot de complexiteit van de zaak. Tijdens de discussies werd ook beklemtoond dat bij dit onderzoek het aspect van de gemeenschapsvorming niet uit het oog mag worden verloren. De workshop toonde dus dat er een spectrum was aan verschillende vormen van expertise binnen kerkelijke netwerken over de uitbouw van nieuwe parochies in stedelijke gebieden: op schaal van de parochie ontwikkelden lokale actoren als de parochiepastoor en de architect expertise over de optimale locatie voor een kerkgebouw, op schaal van het bisdom ontstond er een bewustwording over de noodzaak om de oprichting van parochies op grotere schaal te plannen, en dat stimuleerde op zijn beurt over de verschillende bisdommen heen een uitwisseling van theoretische en methodologische kennis over parochieplanning.